

Stefan Dudra

Łemkowskie „stawanie się” narodem

Słowa kluczowe: *naród, tożsamość, tożsamość narodowa, asymilacja, nacjonalizm*

Keywords: *nation, identity, national identity, assimilation, nationalism*

*Bycie Łemkiem nie ma i nie powinno mieć
charakteru antyukraińskiego*

W ustawie o Spisie Powszechnym z 2010 r. zdefiniowano przynależność narodową lub etniczną jako „[...] deklaratywną (opartą na subiektywnym odczuciu), indywidualną cechą każdego człowieka, wyrażającą jego związek emocjonalny, kulturowy lub związany z pochodzeniem rodziców, z określonym narodem lub wspólnotą etniczną”¹. Nowoczesna definicja narodu powinna uwzględniać współczesne kryteria identyfikacji. W tym najważniejsze stwierdzenie w pytaniu o narodowość: jestem tym, kim się czuję. Uwarunkowania te dotyczą również ludności łemkowskiej.

Łemkowie „stawali się” narodem w długim procesie historycznym, który został zapoczątkowany w XVI stuleciu narodzinami łemkowskiego piśmiennictwa, a następnie rozwojem życia literackiego w drugiej połowie XIX w. Właśnie język i literatura, oprócz historii oraz kultury, stały się głównymi czynnikami narodotwórczymi. Ludność łemkowska do wybuchu II wojny światowej zamieszkiwała obszar zwany przez ich polskich sąsiadów Łemkowszczyzną. Sami natomiast swoje terytorium określali Łemkowyną. Obejmował on tereny Karpat Środkowych, a ludność ta w zwartej masie zasiedlała obszary Beskidu Niskiego i Sądeckiego. Stanowili, oprócz Bojków i dalej na wschód wysuniętych Hucułów, społeczność posiadającą własną, wytworzoną przez wieki kulturę oraz krystalizujące się, odrębne, ogólnołemkowskie poczucie narodowościowe. Procesy te zostały w sposób brutalny przerwane przez wydarzenia z lat 1944-1947². Szczególnie tragiczne były wypadki związane z akcją „Wisła”, które

¹ www.spis.gov.pl [5.03.2012].

² W trakcie akcji przesiedleńczej na Ukrainę (1944-1946) z Łemkowszczyzny wysiedlono ok. 96 800 Łemków, na ogólną liczbę 130-140 tys. tej ludności, por.: A. Kwilecki, *Fragmety najnowszej*

jednocześnie, paradoksalnie ze względu na zagrożenia tożsamościowe, wpłynęły w późniejszym okresie na przyspieszenie odrodzenia narodowego wśród Łemków.

Czym była Łemkowszczyzna dla jej mieszkańców? Bez wątplenia była i jest nadal „małą ojczyzną”. Wypełniały ją górski krajobraz oraz ludzie żyjący tam od pokoleń. Łemkowszczyzna jednak nie była tylko pewnym terytorium, ale sumą przeszłości – historii, na którą składały się tradycja, życie duchowe i kulturowe. Tam rodziło się poczucie więzi jednoczących i zespalających w jeden organizm. Jak pisał Stanisław Ossowski:

[...] obszar jakiś staje się ojczyzną o tyle tylko, o ile istnieje zespół ludzki, który odnosi się doń w pewien sposób i w pewien sposób kształtuje jego obraz. Wówczas dla tego zespołu ów szmat rzeczywistości nabiera swoistych wartości, które go czynią ojczyzną [...] Ojczyzna istnieje tylko w rzeczywistości subiektywnej grup społecznych, które są wyposażone w pewne elementy kulturowe. Cechy jakiegoś terytorium nie zależą od tego, co kto o nich myśli. Cechy ojczyzny są zawsze funkcją obrazów, które z jej imieniem łączą członkowie pewnej zbiorowości³.

Znaczący wpływ na kształtowanie się odrębności narodowej Łemków miał sięgający XIX w. proces związany z rozwojem ruchów: rusofilskiego (głosił ideę zjednoczenia wszystkich narodów ruskich pod panowaniem cara, propagując jednocześnie prawosławie) oraz starorusińskiego (podkreślał on odrębność historyczną, językową i kulturową Łemków-Rusinów). Działacze obu nurtów przeciwstawiali się wszelkim dążeniom narzucającym ukraińską świadomość narodową. Przejawem tego typu działań było m.in. powołanie w 1933 r. organizacji społeczno-kulturalnej „Łemko-Sojuz”, której głównym celem była przede wszystkim obrona przed ukrainizacją⁴.

Ludność łemkowską charakteryzowały silne tendencje do wyrażania własnej odrębności i przynależności narodowej. Posiadają wybitne, choć na ogół bierne – jak stwierdzał w połowie lat 30. ubiegłego stulecia Jerzy Smoleński – poczucie odrębności etnicznej⁵. Wyrazem tego był m.in. regionalizm łemkowski, przeciwstawiający się agitacji zarówno ukraińskiej, jak i polskiej⁶. Łemkowie wyróżniali się zespołem

historii Łemków [w:] *Materiały szkoleniowe*, red. P. Luboński, Warszawa 1984, s. 82; liczbę ponad 70 tys. podaje R. Reinfuss, *Śladami Łemków*, Warszawa 1990, s. 129.

³ S. Ossowski, *O ojczyźnie i narodzie*, Warszawa 1984, s. 18.

⁴ Celem „Łemko-Sojuzu” było prowadzenie pracy społeczno-ekonomicznej i politycznej na Łemkowszczyźnie. Organizowano różnego rodzaju kursy z zakresu gospodarstwa domowego i rzemiosła. W dziedzinie oświatowej wprowadzono do szkół powszechnych elementarz M. Trochanowskiego, który stał się podstawowym podręcznikiem do nauki języka łemkowskiego. Jego organem prasowym było czasopismo „Łemko”, które ukazywało się w latach 1933-1939, szerzej zob.: J. Moklak, *Łemkowszczyzna w Drugiej Rzeczypospolitej. Zagadnienia polityczne i wyznaniowe*, Kraków 1997, s. 68-74.

⁵ J. Smoleński, *Łemkowie i Łemkowszczyzna*, „Wierchy”, R. XIV, 1936, s. 57. Bierne poczucie odrębności etnicznej, o której wspomina J. Smoleński, charakterystyczne częściowo dla Łemków na przełomie XIX i XX w. uległo w okresie późniejszym dynamicznym przemianom.

⁶ O działalności polskich władz państwowych na Łemkowszczyźnie zob.: J.A. Stepek, *Akcja polska na Łemkowszczyźnie*, „Libertas” 1984, nr 1, s. 33-47.

cech najsilniej odczuwanych przez tę ludność: językiem, który był określany przez ich ukraińskich sąsiadów jako „zepsuty język ruski”⁷, wyznaniem oraz odmiennością kultury. Właśnie język stał się istotnym elementem wyróżniającym Łemków od ich sąsiadów. Jak stwierdza Helena Duć-Fajfer, współcześnie „[...] uważa się go z reguły za dialekt języka ukraińskiego, różni się jednak od ukraińskiego znacznie. Oprócz charakterystycznego stałego akcentu na przedostatniej sylabie, w języku Łemków występują nieznane w innych gwarach ukraińskich słowa [...] a także cały szereg cech morfologicznych”⁸.

Znaczenie ruchu łemkowskiego polega na jego oddolnym rozwijaniu się i funkcyjowaniu. Inicjatywy samych Łemków dążących do przeciwstawiania się próbom narzucenia im różnej świadomości narodowej są czynnikiem, który krystalizował się i działał inspirująco na tę grupę ludności.

Dążenie do wyodrębnienia się, charakterystycznego, jak go określają niektórzy historycy i publicyści, „separatyizmu łemkowskiego”, stało się czynnikiem, wokół którego zaczęli się jednoczyć, a przede wszystkim identyfikować z nim. Jak stwierdza Ewa Michna, proces kształtowania się świadomości Łemków przebiegał w sposób charakterystyczny dla pogranicza. Na Łemkowszczyźnie krzyżowały się bowiem wpływy i dążenia asymilacyjne kilku ośrodków politycznych. Jednakże decydujący wpływ miała sytuacja w kształtującym się ruchu narodowym Rusinów w Galicji⁹.

Zapewne cały tragizm budzenia się narodowości łemkowskiej polegał na tym, że zaczęła się ona kształtować prawie równocześnie z rodzącym się nacjonalizmem ukraińskim. Łemkowie wciśnięci dodatkowo między zwalczające się nacjonalizmy: polski i ukraiński byli poddani różnym naciskom zmierzającym do przyjęcia określonej opcji narodowej. W procesie samookreślenia się Łemków dużą rolę odgrywała świadomość historyczna rozumiana przez wspólne dziedzictwo i własne losy dziejowe. Andrzej Kwilecki, charakteryzując stan świadomości narodowej Łemków przed II wojną światową, pisał, że „[...] stanowili grupę ludową (społeczeństwo ludowe) znajdującą się w fazie intensywnych procesów unaradawiania, przekształcania swego oblicza etnicznego pod wpływem oddziaływania określonych grup narodowych”. Podkreślał, że byli grupą, która „[...] z etapu »narodowości« [...] przechodziła na etap narodu”¹⁰.

Jak już wspominałem, procesy narodotwórcze zachodzące wśród Łemków zostały czasowo przerwane w latach 1944-1947. Po II wojnie światowej proces kształtowania się poczucia narodowościowego odbywał się zasadniczo na trzech płaszczyznach

⁷ R. Reinfuss, *Łemkowie w przeszłości i obecnie. Materiały z Sympozjum Komisji Turystyki Górskiej w Sanoku z dnia 21-24 września 1983 r.*, Kraków 1987, s. 13.

⁸ H. Duć-Fajfer, *Podstawowa charakterystyka terytorialna, etnograficzna, kulturowa i religijna Łemkowszczyzny w ujęciu historycznym*, [w:] *Mała Łemkowyna jako region społeczno-gospodarczej aktywizacji*, red. M. Sandowicz, Warszawa 2004, s. 16.

⁹ E. Michna, *Łemkowie. Grupa etniczna czy naród?*, Kraków 1995, s. 34.

¹⁰ A. Kwilecki, *Łemkowie. Zagadnienia migracji i asymilacji*, Warszawa 1974, s. 104, 108.

terytorialnych: Ziemiach Zachodnich (ze względu na liczbę osiedlonych Łemków głównie na obszarze byłych województw wrocławskiego i zielonogórskiego), historycznej Łemkowszczyzny (po 1956 r. wraz z pojawiającą się możliwością powrotów) oraz częściowo w diasporze łemkowskiej poza granicami kraju (głównie w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie).

W wyniku powojennych przymusowych przesiedleń Łemkowie znaleźli się w nowym, jakże odmiennym środowisku geograficznym, społeczno-etnicznym oraz kulturowym. W początkowym okresie poddani zostali działaniom asymilacyjnym. Wynikały one z ogólnych celów i założeń akcji „Wisła”¹¹. Znaczący wpływ na zachowanie tożsamości przesiedleńców miała Cerkiew, zarówno prawosławna, jak i grekokatolicka. Dopiero w latach 50., w wyniku częściowej liberalizacji w polityce narodowościowej, działacze łemkowscy podjęli próby odbudowy życia społecznego opartego na własnej tożsamości. Dotyczyło to zarówno Ziemi Zachodnich, jak i historycznej Łemkowszczyzny.

Do 1989 r. jednym z głównych elementów procesu tożsamościowego było dystansowanie się od struktur i działalności powołanego w czerwcu 1956 r. Ukraińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego (UTSK). Warto podkreślić, że w początkowym okresie część Łemków, pomimo nieufności wynikającej z użycia w nazwie towarzystwa określenia „ukraińskie”, udzieliła mu swego poparcia¹². Zapewne wiązano nadzieje na możliwość uzyskania zezwoleń na powrót na Łemkowszczyznę, ewentualne odszkodowania za poniesione straty zarówno materialne, jak i moralne, czy rozwijania własnej tradycji kulturowej na nowych ziemiach. Jednakże ze względu na brak satysfakcjonujących tę społeczność rozwiązań, w krótkim czasie nastąpiło wycofanie się z działalności w UTSK i dążenie do powołania odrębnej, łemkowskiej organizacji. Należy zgodzić się z Kazimierzem Pudłem, że znaczna część Łemków była zawiedziona w swych oczekiwaniach postawą Zarządu Głównego UTSK wobec władz polskich w kwestiach społeczno-politycznych środowisk przesiedleńców. Zaczęli się oni stopniowo od 1957 r. wycofywać z popierania wszelkiej działalności UTSK, nawet kulturalno-oświatowej. Krytyce poddawano ogólne założenia programowe i cele towarzystwa, uznając je za minimalistyczne i ugodowe w stosunku do państwa. Nie uwzględniały one także aspiracji narodowych społeczności łemkowskiej¹³.

Ważnym momentem w procesie kształtowania się niezależnego ruchu łemkowskiego była konfrontacja, do jakiej doszło w 1957 r. między Zarządem Głównym a Zarządem Wojewódzkim UTSK w Zielonej Górze. Ten ostatni w swojej działalności

¹¹ Szerzej zob.: K. Pudło, *Łemkowie. Proces wrastania w środowisko Dolnego Śląska 1947-1985*, Wrocław 1987; S. Dudra, *Poza małą ojczyznę. Łemkowie na Ziemi Lubuskiej*, Wrocław 2008.

¹² J. Albin, J. Chudy, *Z genezy Stowarzyszenia Łemków*, [w:] *Studia nad współczesną myślą polityczną*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, Wrocław 1994, nr 1665, s. 128.

¹³ K. Pudło, *op. cit.*, s. 95; szerzej o relacjach Łemków z UTSK zob.: J. Syrnyk, *Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne (1956-1990)*, Wrocław 2008.

skupiał się w większości na propagowaniu powrotów na ziemię południowo-wschodniej Polski. Podważało to tym samym proces stabilizacji osadniczej, lansowany przez władze polityczne oraz Zarząd Główny UTSK. Stało się to przyczyną konfliktu i w konsekwencji doszło do rozwiązania Zarządu Wojewódzkiego w Zielonej Górze. Należy podkreślić, że powyższy antagonizm był w pewnym sensie sporem między dwiema opcjami narodowymi: ukraińską i łemkowską. Zasadnym będzie stwierdzenie, że UTSK w Zielonej Górze było w dużej mierze reprezentantem społeczności łemkowskiej, która zdecydowanie odrzucała ukraińską świadomość narodową. Działacze z województwa zielonogórskiego podkreślali, że problem ten jest bardzo istotny, gdyż przesiedleńcy pochodzili wyłącznie z terenów Łemkowszczyzny. Monitowano, iż nie należy pomijać milczeniem, że część tej ludności nie wyrażała zgody na włączenie się do aktywnej pracy towarzystwa, przyjmując inną opcję narodowościową. Symptomatyczne były stwierdzenia: „[...] ludność ta nie uważa UTSK, odżegnuje się od Ukraińców tłumacząc, że są z Rusi Karpackiej. Literacki język ukraiński uważała za coś obcego i nawet przeciwstawiała się nauczaniu swoich dzieci tego języka”¹⁴.

W pierwszym okresie istnienia (1956-1957) Zarząd Wojewódzki UTSK domagał się przede wszystkim umożliwienia tym, którzy tego pragnęli, powrotów w rodzinne strony. Wysuwane były również postulaty swobodnego rozwoju kultury łemkowskiej (m.in. umożliwienie drukowania artykułów w organie prasowym UTSK – „Naszym Słowie” – w dialekcie łemkowskim). Poza tym działalność ogniw UTSK koncentrowała się w przeważającej mierze nad przebiegiem prac związanych z akcją przyznawania kredytów na odbudowę i remont gospodarstw.

Działalność ta została określona przez Komisję KC PZPR do Spraw Narodowościowych mianem „[...] nacjonalistycznej, antysocjalistycznej i antyradzieckiej” oraz napiętnowana przez Zarząd Główny UTSK jako „[...] niezgodna z celami towarzystwa i wbrew interesom ludności ukraińskiej w Polsce”¹⁵. Doprowadziło to w konsekwencji do zawieszenia 16 października 1957 r. Prezydium Zarządu Wojewódzkiego w Zielonej Górze. Odwołanie władz wojewódzkich spowodowało zaniechanie jakiegokolwiek pracy pozostałych członków Zarządu. W wyniku powstałej sytuacji Zarząd Wojewódzki przestał istnieć i został formalnie zlikwidowany. Na terenie miasta Zielonej Góry zostało zorganizowane jedynie koło towarzystwa.

Od momentu rozwiązania Zarządu Wojewódzkiego UTSK zaczęły uzewnętrzniać się, istniejące już wcześniej, tendencje do utworzenia samodzielnej i odrębnej organizacji łemkowskiej. Według sprawozdań WUSW „[...] istniało prawdopodobieństwo działalności tymczasowego zarządu tej organizacji z ob. ob. Stefanowskim,

¹⁴ Archiwum Państwowe w Zielonej Górze (APZG), Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (PWRN), Urząd Spraw Wewnętrznych (USW), sygn. 640, k. 490, Protokół z IV Nadzwyczajnego Plenum Zarządu Wojewódzkiego UTSK w Zielonej Górze z 15 sierpnia 1957 r.

¹⁵ *Ibidem*, k. 500, Protokół z posiedzenia Prezydium Zarządu Głównego UTSK z 15 października 1957 r.

Halczakiem i Mereną na czele¹⁶. Podkreślano także, że grupa ta utrzymuje kontakty z ośrodkami łemkowskimi w USA, „[...] skąd otrzymuje prasę redagowaną w duchu nacjonalistycznym i faszystowskim, ośmieszającą i szkalującą zdobycze ustroju socjalistycznego”. Informowano jednocześnie Komitet Wojewódzki PZPR w Zielonej Górze, że działacze z tego regionu utrzymywali kontakty z Łemkami z województw wrocławskiego i rzeszowskiego¹⁷.

Należy podkreślić, że w drugiej połowie lat 50. rozpoczął się oddolny proces kształtowania się środowiska łemkowskiego. W pierwszym okresie dokonywał się on wśród przesiedleńców na Ziemiach Zachodnich. Szczególną aktywność wykazywali Łemkowie z województw wrocławskiego i zielonogórskiego. W 1958 r. w Wydziale do Spraw Wyznań PWRN w Zielonej Górze przygotowany został „Perspektywiczny plan” dotyczący zagadnienia mniejszości ukraińskiej (łemkowskiej). Podkreślano, że na terenie województwa zielonogórskiego „[...] istnieje tendencja wyodrębnienia się z mniejszości ukraińskiej nowej narodowości tzw. »łemków«¹⁸. Wśród aktywnych działaczy tego nurtu wymieniano Jarosława Merenę, Pawła Stefanowskiego i Jarosława Zwolińskiego¹⁹. Należy zwrócić uwagę, że już wiosną 1956 r. Łemkowie z Torzymia (pow. Sulęcín) wysuwali postulat utworzenia organizacji łemkowskiej „[...] na wzór organizacji ludności ukraińskiej”. Wśród liderów tego ruchu byli Andrzej Zwoliński i jego syn Jarosław²⁰. Poza tym władze podkreślały, że „[...] istnieją od dłuższego czasu tendencje do stworzenia odrębnego towarzystwa łemkowskiego”. Na terenie województwa zielonogórskiego „[...] zwolennikami takiej organizacji są Merena Jarosław i Stefanowski Paweł”. Jak ustalono, kontaktowali się oni w tej sprawie z ks. Janem Polańskim z Opola²¹. W opinii władz wyznaniowych prowadzili oni działalność mającą na celu uzyskanie większego poparcia wśród przesiedlonej ludności. Swoje poglądy propagowano na „[...] spotkaniach, wieczorkach czy przy okazji zabaw tanecznych”. Ostatecznie grupa ta znalazła „[...] wielu jawnych i ukrytych zwolenników, w wyniku czego zaczęły rosnąć jej wpływy wśród tej ludności oraz wyraźnie zarysował się rozłam

¹⁶ *Ibidem*, sygn. 642, k. 207, Sprawozdanie z zagadnień ludności ukraińskiej za II półrocze 1958 r.; o działalności poza strukturami UTSK Łemków z województwa zielonogórskiego wspomina także J. Zwoliński, *Rapsodia dla Łemków*, Koszalin 1994, s. 75-76.

¹⁷ APZG, PWRN, USW, sygn. 642, k. 208, również J. Zwoliński opisuje spotkanie delegacji Łemków z województwa zielonogórskiego z przedstawicielem „Łemko-Sojuza” P.S. Hardym, który przybył w 1958 r. do Polski, m.in. w celu organizowania pomocy dla ludności powracającej na Łemkowszczyznę, zob.: J. Zwoliński, *op. cit.*, s. 91.

¹⁸ APZG, KW PZPR, sygn. 534, Perspektywiczny plan pracy Grupy III Wydziału III po zagadnieniu mniejszości ukraińskiej (łemkowskiej) z 1958 r.

¹⁹ *Ibidem*. Podkreślano, że wymienieni „[...] swój separatyzm w stosunku do istniejącego ukraińskiego towarzystwa zaczęli przejawiać z chwilą nawiązania kontaktu korespondencyjnego z redakcją gazety »Karpacka Ruś« i Związkiem Łemkowskim z USA”.

²⁰ *Ibidem*, sygn. 531, Informacja Naczelnika Wydz. II WU ds. BP w Zielonej Górze z 25 października 1956 r.

²¹ *Ibidem*, Informacja nr 14 Komendanta Woj. MO ds. Bezpieczeństwa do I Sekretarza KW PZPR w Zielonej Górze z 15 marca 1958 r.

i podział na łemków i ukraińców. Przeciwno działalności tej grupy osób, a szczególnie rozbijaniu jedności mniejszości ukraińskiej, wystąpili niektórzy działacze UTSK. Rozbieżności te doprowadziły do wzajemnych niesnasek²².

Działacze z województwa zielonogórskiego nawiązali liczne kontakty z Łemkami zamieszkującymi inne województwa. Jak już wspomniano, znaczącą rolę ogrywali Łemkowie z województwa wrocławskiego²³. W Głogowie 3 maja 1958 r. planowano, pod pretekstem zabawy tanecznej, zorganizować zjazd Łemków mający na celu powołanie odrębnej organizacji. Jego organizatorami byli P. Stefanowski, J. Merena i J. Zwoliński. Jednakże wskutek interwencji USW PWRN w Zielonej Górze do spotkania nie doszło²⁴. Ostatecznie 25 maja 1958 roku w mieszkaniu Pawła Stefanowskiego w Zielonej Górze odbyło się zebranie mające na celu powołanie towarzystwa łemkowskiego. Uczestniczyli w nim m.in. Mikołaj Halczak, Jan Hrywna, Jarosław Merena, Paweł Stefanowski i Jarosław Zwoliński. W jego trakcie został powołany Tymczasowy Krajowy Komitet Organizacyjny Łemków i Rusinów w Polsce²⁵.

Celem Komitetu było podjęcie działań na rzecz powrotu w rodzinne strony oraz uznania ludności łemkowskiej za mniejszość narodową. Sprawę możliwości powrotów próbowano rozwiązać za pomocą petycji skierowanej do I sekretarza KC KPZR Nikity Chruszczowa. Na ręce Władysława Gomułki przesłano natomiast list i deklarację o zawiązaniu Komitetu²⁶. Podkreślano w niej, że „[...] Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne w Polsce nie może na żadnym odcinku życia społeczno-kulturalnego reprezentować Rusinów-Łemków”²⁷.

Akcentowanie własnej odrębności, podkreślanie odrębnej tożsamości przez Łemków stało się powodem zwołania specjalnego posiedzenia Komisji KC do Spraw Narodowościowych (11 sierpnia 1958 r.), na którym przedstawiciele ZG UTSK w referacie dotyczącym kwestii łemkowskiej zaznaczali, że „[...] wśród ludności łemkowskiej zamieszkałej na terenie woj. zielonogórskiego, wrocławskiego i rzeszowskiego występuje zjawisko swoistego separatyzmu, zmierzającego do oderwania Łemków od

²² *Ibidem*, sygn. 534, Perspektywiczny Plan pracy Grupy III Wydziału III po zagadnieniu mniejszości ukraińskiej (łemkowskiej) z 1958 r.

²³ W dokumencie wymieniono m.in. ks. Jana Polańskiego, Emilię Janowicką, Bogdana Siokałę, Marię Semczyszak, Melanię Pyrcz i Mariana Górskiego, *ibidem*.

²⁴ Instytut Pamięci Narodowej Oddział we Wrocławiu (IPN Wr), sygn. 051/232, O sytuacji politycznej i operacyjnej w środowisku mniejszości narodowych w Polsce i zadaniach Służby Bezpieczeństwa.

²⁵ W skład komitetu zostali wybrani: Grzegorz Grusza, Olga Hryniak, Olga Wyszowska, Jarosław Merena, Paweł Stefanowski, Jarosław Zwoliński, Melania Pyrcz i T. Kuziak, APZG, KW PZPR, sygn. 534, Perspektywiczny Plan pracy Grupy III Wydziału III...

²⁶ *Ibidem*, PWRN, USW, sygn. 642, Sprawozdanie PWRN w Zielonej Górze z zagadnień ludności ukraińskiej za I półrocze 1958 r.

²⁷ R. Drozd, *Polityka państwa wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944-1989*, Warszawa 2001, s. 160.

ludności ukraińskiej”²⁸. I dalej już w charakterystycznym tonie epatowano, że „[...] grupa łemkowskich separatystów, najwyraźniej pod wpływem reakcyjnych ośrodków zagranicznych, wykorzystując część Łemków, którzy z tych czy innych powodów nie chcą nazywać się Ukraińcami, pragnie zorganizować nowy ruch narodowy”²⁹.

Podejmowane w latach 50. próby utworzenia odrębnej organizacji łemkowskiej zakończyły się niepowodzeniem. Było to wynikiem braku akceptacji władz państwowych, które realizując politykę narodowościową, zasadniczo uznawały UTSK za reprezentanta całej zbiorowości przesiedleńców z akcji „Wisła”. Podjęto jedynie próby szerszego uwzględnienia części postulatów wysuwanych przez Łemków. Przejawem tego było m.in. powołanie w ramach Towarzystwa Sekcji do Spraw Rozwoju Regionalnej Kultury łemkowskiej. Działalność sekcji miała być uzupełnieniem w funkcjonowaniu UTSK i w pewnym sensie jej zadaniem było „wyciszenie” problemu łemkowskiego. Władze Towarzystwa dbały o to, aby jego zadania statutowe były wcielane w życie wśród społeczności łemkowskiej. Domagano się podkreślenia jedności narodowej z Ukraińcami. Doprowadzało to w konsekwencji do powstawania wzajemnych animozji i licznych konfliktów³⁰. Sekcja rozwinęła znacząco działalność na Łemkowszczyźnie (szczególnie w powiecie gorlickim, dzięki zaangażowaniu P. Stefanowskiego i T. Gocza). Jej oddziaływanie na Ziemiach Zachodnich było mniejsze. Także w ramach „Naszego Słowa” zaczął ukazywać się dodatek „Łemkowskie Słowo”, który wkrótce wskutek nieprzychylnego nastawienia do łemkowskiego autonomizmu został zastąpiony przez skromną „Łemkowską Stronniczkę”, a następnie „Łemkowską Besidę”. Tego typu działania wywoływały niezadowolenie i odsuwały działaczy łemkowskich od angażowania się w funkcjonowanie UTSK³¹.

Pomimo niesprzyjającej sytuacji społeczno-politycznej w Polsce oraz niechęci ze strony UTSK wobec wszelkich przejawów odrębności Łemków, podejmowane były dalsze działania mające podkreślać narodową odmienną tej społeczności. Jednym z jej znaczących elementów było utworzenie w 1969 r. w Bielance koło Gorlic Zespołu

²⁸ AAN, KC PZPR, sygn. 239/XV-140, Referat na posiedzenie Komisji KC PZPR do Spraw Narodowościowych pt. „Zagadnienie Łemków w całokształcie działalności UTSK w Polsce” z 11 sierpnia 1958 r.

²⁹ *Ibidem*, owym reakcyjnym ośrodkiem zagranicznym wskazywanym przez UTSK była organizacja „Łemko-Sojuz” z USA i jej organ prasowy „Karpatska Ruś”.

³⁰ Przejawem tego było zatwierdzenie dopiero w 1963 r. przez ZG UTSK regulaminu działalności sekcji, w którym zagwarantowano sobie wybieranie jej członków tylko spośród członków towarzystwa.

³¹ Ponadto redakcja „Naszego Słowa” często dokonywała zmian w nadsyłanych do druku tekstach łemkowskich, samowolnego tłumaczenia ich z dialektu łemkowskiego na „język literacki”, zastępowania nazwy „Rusin” słowem „Ukrainiec”, wprowadzania zmian w pisowni wyrazów. Zasadniczo władze UTSK, a później i Związku Ukraińców w Polsce (organizacja utworzona w miejsce UTSK w 1990 r.) negowały odrębność narodową Łemków, określając ją „separatyzmem” godzącym w interesy ukraińskości w Polsce. Uznawały jedynie łemkowską odrębność etniczno-kulturową jako integralną część składową ukraińskiej wspólnoty narodowej, zob. J. Albin, J. Chudy, *op. cit.*, s. 129-133.

Pieśni i Tańca „Łemkowyna” pod kierownictwem Jarosława Trochanowskiego. W jego skład wchodził Łemkowie mieszkający zarówno na Łemkowszczyźnie, jak i na Ziemiach Zachodnich Polski. W krótkim czasie, utrwalając i upowszechniając pieśni i tańce oraz twórczość rodzimych poetów i pisarzy, stał się trwałym nośnikiem łemkowskiej tożsamości. W powyższy proces samodzielnej aktywności Łemków wpisywała się i wpisuje także idea organizowanych od 1979 r. corocznych spotkań „przy ognisku”. Popularne „Watry na czużyni” (organizowane w Michałowie koło Legnicy) stały się w późniejszym okresie nieodłącznym elementem kulturalnego kalendarza imprez propagujących szeroko rozumianą łemkowską kulturę.

Następstwem karnawału „Solidarności” oraz wcześniejszej aktywności Łemków była próba powołania w 1982 r. Towarzystwa Miłośników Kultury Łemkowskiej. Jego inicjatorami byli Teodor Gocz, Jarosław Graban, Paweł Stefanowski, Jarosław Trochanowski i Piotr Trochanowski³². Sprawą utworzenia odrębnego stowarzyszenia łemkowskiego zainteresowane było także Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Należy podkreślić, że w przygotowanej informacji dotyczącej „łemkowskiej grupy etnicznej” wskazywano na pozytywne elementy związane z prawnym usankcjonowaniem działalności tego Towarzystwa. Stwierdzano, że umożliwiłoby „[...] to nam bardziej skuteczne zwalczanie rdzennie ukraińskich elementów nacjonalistycznych z wykorzystaniem separatyzmu łemkowskiego. Powszechnie znana metoda »dziel i rządź« daje nam szersze możliwości odpowiedniego programowania, inspirowania i kontroli operacyjnej elementów nacjonalistycznych w obu środowiskach”. Ponadto wskazywano na łatwiejszą możliwość „[...] podważenia lansowanej przez ukraińskie elementy tezy o rzekomej jednolitości tej mniejszości” oraz zwalczania „[...] różnego rodzaju inicjatyw jak np. tworzenie tzw. niezależnych struktur organizacyjnych z wykorzystaniem do celów rozłamowych łemkowskich tendencji separatystycznych”³³. W 1983 roku wystąpiono do profesorów Romana Reinfussa i Andrzeja Kwileckiego o zajęcie stanowiska w kwestii poczucia narodowościowego Łemków. W przesłanych opiniach obaj profesorowie stwierdzili, że Łemkowie stanowią odrębną grupę etnograficzną. Ponadto prof. A. Kwilecki dodawał: „Osobiście zawsze uważałem, że powinna być stworzona możliwość utworzenia łemkowskiego stow. społ.-kulturalnego. Stowarzyszenie takie odpowiadałoby starym tradycjom Łemków, ich ambicji, nawiązywałoby do odrębności historycznej związanej choćby z zamieszkiwaniem w Beskidach”³⁴.

³² AIPN, MSW II, 7112, k. 100, Informacja dot. sytuacji wśród łemkowskiej grupy etnicznej, opracowana przez ppłk. T. Szyrkowskiego, mjr. W. Sukiennika i kpt. Fr. Łucewicza z 10 grudnia 1982 r.

³³ *Ibidem*.

³⁴ IPN, BU MSW II, sygn. 1585/6898, k. 9, Pismo A. Kwileckiego do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z 20 kwietnia 1983 r., *ibidem*, Pisma J. Zaremby do prof. R. Reinfussa i prof. A. Kwileckiego z 31 marca 1983 r.

Ostatecznie skutek braku poparcia władz państwowych oraz niechęci środowisk ukraińskich próba utworzenia Towarzystwa Miłośników Kultury Łemkowskiej zakończyła się niepowodzeniem³⁵. W latach 80. uzewnętrznił się jednak i uległ dalszemu wzmocnieniu trend rozwoju życia społeczno-kulturalnego tej grupy Łemków, która w swojej historii, tradycji i kulturze dostrzegała elementy narodotwórcze. Dotyczyło to zarówno Łemkowszczyzny, jak i ziem zachodnich (główne centra w Legnicy, Zielonej Górze i Wrocławiu)³⁶.

W demokratyzującym się państwie polskim Łemkowie uzyskali po 1989 r. nieskrępowaną możliwość uzewnętrznienia własnych dążeń narodowościowych. Ważnym momentem było utworzenie Stowarzyszenia Łemków. Jest ono pierwszą powojenną organizacją opartą na łemkowskiej odrębności narodowej. Tym samym skupia tylko ten odłam Łemków, którzy odrzucają ukraińską i polską świadomość narodową, manifestując swoją odrębność i przynależność do narodu łemkowskiego³⁷. Głównym jego celem jest integracja ludności łemkowskiej bez względu na poglądy i przekonania religijne, pielęgnowanie, rozwój i upowszechnianie kultury duchowej i materialnej Łemków, nauczanie języka łemkowskiego, popularyzacja historii Łemkowiny, a także wiedzy o życiu i działalności Łemków poza granicami kraju. Powyższe cele miały być realizowane m.in. poprzez organizowanie działalności kulturalnej i oświatowej (występy i przeglądy zespołów artystycznych, koncerty, spektakle teatralne, odczyty, seminaria, wystawy), propagowanie kultury i sztuki łemkowskiej (poprzez tworzenie bibliotek, czytelní, świetlic, izb o charakterze muzealno-etnograficznym). Ponadto planowano uruchomienie działalności wydawniczej (czasopisma, książki, broszury), tworzenie amatorskich zespołów artystycznych oraz skatalogowanie i spisanie zabytków i relikwów kultury duchowej i materialnej Łemków³⁸. Organem prasowym Stowarzyszenia jest „Besida”³⁹.

Powstanie Stowarzyszenia Łemków było następstwem ponad stuletnich dążeń autonomizacyjno-narodowościowych dokonujących się wśród tej społeczności na Łemkowszczyźnie i Ziemiach Odzyskanych. Stanowiło dodatkowy element w procesie kształtowania się tożsamości tej zbiorowości. Jednocześnie doprowadziło do

³⁵ J. Żurko, *Wybrane aspekty tożsamości narodowej wysiedlonych z Łemkowszczyzny w świetle relacji pamiętnikarskich*, [w:] *Kultura i struktura. Problemy integracji i polaryzacji różnych grup społecznych na Śląsku*, red. W. Sitek, Wrocław 1992, s. 104-105.

³⁶ Przejawem tego było wydawanie tomików wierszy autorów łemkowskich, m.in. Władysława Grabana, Petra Murianki, Pawła Stefanowskiego, Stefanii Trochanowskiej, Heleny Duć czy wspomnień Semena Madzelana.

³⁷ J. Albin, J. Chudy, *op. cit.*, s. 123.

³⁸ Statut Stowarzyszenia Łemków (w posiadaniu autora).

³⁹ „Besida” jest organem Zarządu Głównego Stowarzyszenia Łemków. Pierwszy numer ukazał się 30 czerwca 1989 r. W ramach „Besidy” od 1995 r. ukazuje się również „Łemkiwska Lastiwoczka” („Łemkowska Jaskółeczka”) – czasopismo dla dzieci i młodzieży. Redaktorem naczelnym „Besidy” jest Piotr Trochanowski. W skład zespołu redakcyjnego wchodzi Piotr Basałyga, Helena Duć-Fajfer, Andrzej Kopcza i Damian Trochanowski.

pogłębienia się podziałów w obrębie całej społeczności łemkowskiej. Następstwem tego było utworzenie 30 grudnia 1989 r. Zjednoczenia Łemków, które zasadniczo stoi na gruncie autonomii etnicznej w obrębie ukraińskiej wspólnoty narodowej⁴⁰. W krótkim czasie doszło do konfliktu między dwiema organizacjami łemkowskimi. Uległ on zaostreniu po „przywłaszczeniu” sobie przez opcję ukraińską „Watry” w Żdychu⁴¹. Pomimo kilku spotkań nie udało się wypracować wspólnej platformy porozumienia. Sytuacja uległa pogorszeniu po odsunięciu od władzy w trakcie I Zjazdu Zjednoczenia jego umiarkowanych działaczy: T. Gocza, E. Dziadosza i T. Dubeca.

Powstanie i funkcjonowanie organizacji łemkowskich ujawniło drżące od dawna podziały wśród tej społeczności. Rysowały się one przede wszystkim na tle własnej tożsamości, samookreślenia się. Utworzone w Legnicy Stowarzyszenie Łemków grupuje tę część ludności łemkowskiej, która odrzuca ukraińską świadomość narodową. Zjednoczenie Łemków zrzesza zaś tę część tej społeczności, która określa się i utożsamia z narodem ukraińskim. Powstanie tych organizacji było odbiciem narodowościowych uwarunkowań nurtujących tę społeczność. Jak stwierdza H. Duć-Fajfer, z chwilą rejestracji Zjednoczenia Łemków rozpoczęła się klasyczna walka dwóch przeciwstawnych orientacji narodowych⁴². Rozbicie organizacyjne Łemków rodziło i niosło za sobą liczne konflikty, które ujawniły się m.in. wokół wspomnianej już łemkowskiej „Watry” i zespołu „Łemkowyna”. Jednocześnie było wyrazem istniejących w tej społeczności tendencji pluralistycznych.

Tadeusz M. Trajdos na początku lat 90. ubiegłego stulecia pytał: czy Łemkowie mają szansę stać się narodem? Jednocześnie stwierdzał, że

⁴⁰ Zjednoczenie Łemków powstało w Gorlicach, oficjalnie zostało zarejestrowane 30 kwietnia 1990 r. Pierwszym przewodniczącym został Teodor Gocz. Celem organizacji było m.in. działanie na rzecz integrowania ludności łemkowskiej rozproszonej na terytorium Polski. Zjednoczenie opowiada się za poszanowaniem praw Łemków bez względu na przynależność konfesyjną oraz na to, jak się oni określają – jako „Łemkowie” czy „Łemkowie-Ukraińcy”. Ponadto podkreślano dążenie do rozwoju oświaty, kultury i poziomu naukowego Łemków, współpracy ze wszystkimi wspólnotami konfesyjnymi na gruncie kultury i działalności naukowej. Zwrócono także uwagę na potrzebę zwiększenia kontaktów z Towarzystwem „Łemkiwszczyna” na Ukrainie, Organizacją Obrony Łemkowszczyzny w USA, Zjednoczeniem Łemków Kanady i Związkiem Rusinów-Ukraińców w Czechosłowacji, zob.: *Rezolucja I Zjazdu Zjednoczenia Łemków z 9 listopada 1991 r.*, [w:] *Ukraińcy w Polsce 1989-1993. Kalendarium. Dokumenty. Informacje*, Warszawa 1993, s. 189. Należy zwrócić uwagę, że na zjeździe odrzucono dyskusję na temat kim są Łemkowie, przyjmując, że kwestia ta została dawno rozwiązana przez historię i nie podlega dyskusji. Powyższe stanowisko wzbudziło liczne kontrowersje i ożywiło na nowo spór dotyczący genezy tej ludności, a przede wszystkim jej tożsamości.

⁴¹ Pierwsza „Watra” jako plenerowa impreza kulturalna została zorganizowana w 1982 r. w Czernej koło Uścia Gorlickiego. Kolejne „Watry” na Łemkowszczyźnie (1983-1989) odbywały się w miejscowości Bartne, zostały zapoczątkowane i były prowadzone przez osoby, które następnie współtworzyły Stowarzyszenie Łemków. Od spotkań „ogniskowych” w Żdychu w 1990 r. zostały one zdominowane przez zwolenników orientacji proukraińskiej. Ścisłe łemkowskiego charakteru nabrała „Watra” w Michałowie na Dolnym Śląsku.

⁴² H. Duć-Fajfer, *Łemkowie w Polsce*, Warszawa 1991, s. 30.

[...] po czterech wiekach mają wszystkie właściwości i narzędzia kultury, by wykształcić w sobie nareszcie trwałą świadomość odrębności narodowej i kulturowej. Co uczynić zdołają, ukaże najbliższa przyszłość. Należy tylko sobie życzyć, aby tworzenie własnej odrębności, uzasadnionej i właściwej, wspierało się na rzetelnej wiedzy o prawdziwych początkach i pochodzeniu rodzimej wspólnoty, a nie mitach i opacznych mniemaniach kultywowanych w płonnej nadziei, że przyniosą doraźne korzyści polityczne czy propagandowe⁴³.

Już w trakcie I Kongresu Stowarzyszenia Łemków (8 grudnia 1990 r.) jego uczestnicy potwierdzili wolę rozwijania i umacniania łemkowskiej tożsamości narodowej, stwarzającej przesiedleńcom szansę zachowania własnej odrębności w polskim środowisku. Zadeklarowano także gotowość współpracy z wszystkimi uznającymi ich program Łemkami, zamieszkałymi zarówno w kraju, jak i poza granicami. W stosunku do ruchu ukraińskiego oczekiwano od jego przywódców poszanowania prawa do swobodnego definiowania własnej tożsamości narodowej, równocześnie deklarując wolę współdziałania z organizacjami ukraińskimi w zakresie upowszechniania wspólnego dziedzictwa kulturowego oraz obrony interesów całej zbiorowości⁴⁴.

Jednocześnie Stowarzyszenie rozpoczęło wielokierunkową działalność, obejmującą m.in. płaszczyznę kulturalną, oświatową, wydawniczą oraz społeczno-polityczną. Ważnym aspektem jest także działalność międzynarodowa w ruchu rusińskim. W swoich dalszych rozważaniach zwrócę uwagę na aspekt oświatowy i aktywność w ruchu rusińskim. Sądzę, że działalność kulturalna, wydawnicza oraz społeczno-polityczna jest znana i nie wymaga dodatkowego omawiania.

Elementem żywotnym dla tożsamości narodowej Łemków jest nauczanie języka łemkowskiego. Już na I Kongresie Stowarzyszenia Łemków w grudniu 1990 r. zapowiedziano wprowadzenie do szkół podstawowych nauki języka ojczystego. W celu skodyfikowania i upowszechniania znajomości języka łemkowskiego przy Zarządzie Głównym Stowarzyszenia powołana została specjalna Komisja Oświecenia Narodowego⁴⁵. Z jej inicjatywy w Instytucie Filologii Wschodniosłowiańskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego zaczęto prace nad słownikiem łemkowskim. Jednocześnie powołano zespół do opracowania gramatyki łemkowskiej⁴⁶.

⁴³ T.M. Trajdos, *Osadnictwo na Łemkowszczyźnie*, „Magury 90”, Warszawa 1990, s. 35.

⁴⁴ W trakcie obrad kongresu wybrany został Zarząd Główny Stowarzyszenia w składzie: Andrzej Kopcza (Wałbrzych) – przewodniczący, Piotr Trochanowski (Krynica) i Jarosław Horoszcza (Chocianów) – wiceprzewodniczący, Adam Barna (Legnica) – sekretarz i Stefan Kosowski (Legnica) – skarbnik. Ponadto w skład Zarządu jako członkowie weszli: Mirosława Chomiak (Uście Gorlickie), Stefania Dubec (Michałów k. Legnicy), Olga Kania (Nowy Sącz), Sławomir Mołodczak (Gorzów Wielkopolski), Mikołaj Paduchowicz (Lubin) i Dymitr Rusynko (Legnica), zob.: Kalendarium historyczne Stowarzyszenia Łemków, opr. J. Chomiak, www.stowarzyszenielemkow.pl [10.11.2012].

⁴⁵ W skład Komisji Oświecenia Narodowego weszli m.in.: Mirosława Chomiak, Jarosław Horoszcza, Stefania Mołodczak, Piotr Trochanowski i Łukasz Woźniak.

⁴⁶ Pracami nad gramatyką łemkowską kierowała Mirosława Chomiak pod opieką naukową prof. Henryka Fontańskiego z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Już w 1992 r. opublikowano

Pierwszy po wojnie punkt nauczania języka łemkowskiego został zorganizowany już w 1991 r. z inicjatywy Mirosławy Chomiak przy Szkole Podstawowej w Uściu Gorlickim⁴⁷. Rozpoczęto także nauczanie w Kunkowej i w Legnicy. W okresie późniejszym nauczanie języka łemkowskiego prowadzono w Szkole Podstawowej w Krynicy (1992), Rozdzielu, Malczycach, Przemkowie (1997)⁴⁸. Aktualnie język łemkowski jest nauczany w dwudziestu trzech szkołach na obszarze Łemkowszczyzny oraz Dolnego Śląska i ziemi lubuskiej. Naukę pobiera około 300 uczniów.

W 2001 r. język łemkowski zaistniał na poziomie szkolnictwa wyższego. Na Akademii Pedagogicznej w Krakowie uruchomiono kierunek studiów filologia rosyjska z językiem rusińsko-łemkowskim. Absolwenci uzyskują dyplomy umożliwiające pracę dydaktyczną⁴⁹. Należy podkreślić, że nauczanie tego języka napotyka liczne trudności. Zasadniczą jest duże rozproszenie Łemków i, jak stwierdza H. Duć-Fajfer, znaczny stopień asymilacji tej społeczności oraz brak jego użyteczności w osiągnięciu awansu społecznego⁵⁰. Nauczanie języka łemkowskiego było możliwe dzięki programom nauczania i podręcznikom łemkowskim⁵¹. Aktywność wydawnicza została skupiona wokół Stowarzyszenia Łemków⁵².

Ważnym elementem funkcjonowania Stowarzyszenia Łemków jest jego działalność w ruchu karpatorusińskim⁵³. Było ono inicjatorem zwołania Światowego Kongresu

dwie broszury: *Gramatyka łemkiwskiego języka* i *Łemkiwska gramatyka dla dity*. Podjęto także intensywne działania mające doprowadzić do uruchomienia punktów nauczania języka łemkowskiego w szkołach. Niezbędne w tym celu było przygotowanie odpowiednich podręczników. W 1992 r. wydano *Łemkiwski bukwy* i *Leksykalne wyprawy i zabawy* opracowane przez Mirosławę Chomiak oraz *Bukwy-układanki* Piotra Trochanowskiego. Ukazały się także przedruki przedwojennych podręczników Metodęgo Trochanowskiego: *Łemkiwski bukwar*, *Persza łemkiwska czytanka* i *Druha knyżeczka dla narodnych szkół*.

⁴⁷ H. Duć-Fajfer, *Szkolnictwo na Łemkowszczyźnie*, „Rocznik Ruskiej Bursy 2006”, red. H. Duć-Fajfer, B. Gambal, Gorlice 2006, s. 63.

⁴⁸ Rozpoczęcie nauczania języka łemkowskiego było możliwe dzięki Ustawie o systemie oświaty oraz Rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z 24 marca 1992 r. w sprawie organizacji kształcenia umożliwiającego podtrzymanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej uczniów należących do mniejszości narodowych, Dz.U. Nr 34, poz. 150.

⁴⁹ M. Misiak, *Łemkowie. W kręgu badań nad mniejszościami etnolingwistycznymi w Europie*, Wrocław 2006, s. 123.

⁵⁰ H. Duć-Fajfer, *Szkolnictwo na Łemkowszczyźnie...*, s. 66.

⁵¹ Program nauczania języka łemkowskiego (rusińskiego) dla szkoły podstawowej i gimnazjum (1999), Program nauczania języka łemkowskiego (rusińskiego) dla szkoły średniej. Autorką programów była Mirosława Chomiak.

⁵² Ukazały się m.in. podręczniki dla dzieci przedszkolnych (J. Prokopczak), gramatyka języka łemkowskiego (M. Chomiak, H. Fontański), *Słownik łemkowsko-polski/polsko-łemkowski* (J. Horoszczak).

⁵³ Szerzej zob.: P.R. Magocsi, *The Language Question among the Subcarpathian Rusyn*, New Jersey 1987. Interesujący artykuł dotyczący kwestii Łemków i ruchu rusińskiego opublikował Sebastian Dubiel-Dmytryszyn, zob.: S. Dubiel-Dmytryszyn, *Łemkowie a ruch rusiński*, „Rocznik Ruskiej Bursy 2007”, Gorlice 2007, s. 129-151.

Rusinów⁵⁴. Pierwszy odbył się w Medzilaborcach (22-23 marca 1991 r.). W jego trakcie wybrano Światową Radę Rusinów w składzie: Wasyl Turok-Hetesz ze Słowacji (przewodniczący) oraz członkowie rady: Andrzej Kopcza (Polska), Paul Robert Magocsi (USA i Kanada), Lubomir Medeszi (Jugosławia) i Wasyl Soczka (Ukraina)⁵⁵. Kongres uchwalił m.in. deklarację stwierdzającą, że „[...] Rusini nie są częścią narodu ukraińskiego, lecz narodem samodzielnym” oraz wezwał jego członków zamieszkujących w różnych państwach do ścisłej współpracy⁵⁶. Jednym z głównych ideologów ruchu karpatorusińskiego jest P.R. Magocsi⁵⁷. Z konsekwencją wprowadza w obieg publiczny termin „Rusini Karpaccy” i akcentuje, że

[...] ojczyzna, zwana Rusią Karpacką, jest usytuowana na styku granic Ukrainy, Słowacji i Polski [...]. Rusini Karpaccy to odrębny naród o ukształtowanej już samoświadomości. Mają odrębną tradycję literacką, która sięga wieku siedemnastego. Niezależnie jakim językiem posługiwali się pisarze (rusińskim, cerkiewno-słowiańskim, rosyjskim, ukraińskim, polskim czy słowackim), ich prace literackie wyrażały istotę życia Rusinów i ich mentalność⁵⁸.

Potwierdzeniem przynależności Łemków do rusińskiej wspólnoty etniczno-kulturowej było wystąpienie Piotra Trochanowskiego na Kongresie Europejskich Mniejszości Narodowych w Budapeszcie (10 maja 1991 r.). W wygłoszonym referacie pod symptomatycznym tytułem „Kurdowie centralnej Europy” domagał się uznania Rusinów posiadających własny język, kulturę i literaturę za samodzielny naród. Ponadto postulował m.in. o przyznanie im w państwach, które zamieszkują, statusu mniejszości narodowych⁵⁹.

Stowarzyszenie Łemków było gospodarzem II Światowego Kongresu Rusinów, który odbył się w Krynicy w dniach 22-23 maja 1993 r. Wzięło w nim udział 85 delegatów z Jugosławii, Kanady, Polski, Rumunii, Słowacji, USA, Ukrainy i Węgier. W podjętych

⁵⁴ Poza stowarzyszeniem inicjatorami kongresu było Rusińskie Odrodzenie (Słowacja), Towarzystwo Rusinów Karpackich (Ukraina), Ruska Macierz (Jugosławia-Wojwodina) oraz połączone delegacje rusińskich organizacji z USA i Kanady. Kolejne Światowe Kongresy Rusinów odbywały się w Krynicy (22-23 maja 1993), Ruskom Kresturi (26-27 maja 1995 – Jugosławia), Budapeszcie (30-31 maja 1997), Użgorodzie (25-26 czerwca 1999), Pradze (28-29 października 2001), Preszowie (6-7 czerwca 2003), Krynicy (27-28 maja 2005) i Sighetu (21-24 czerwca 2007 – Rumunia), www.stowarzyszenielemkow.pl [10.11.2012].

⁵⁵ Wasyl Turok-Hetesz pełnił funkcję przewodniczącego do 2001 r. W późniejszym okresie funkcje te pełnili Aleksander Zazulak ze Słowacji (2001-2003), Andrzej Kopcza z Polski (2003-2005), Paul Robert Magocsi z Kanady (2005-2009) i Djura Papuga z Serbii (od 2009). Światowa Rada Rusinów jest organem koordynującym działalność społeczną i kulturalną organizacji rusińskich na świecie.

⁵⁶ J. Albin, J. Chudy, *op. cit.*, s. 141.

⁵⁷ P.R. Magocsi, *The Rusyn-Ukrainians in Czechoslovakia*, „Magury 88”, Warszawa 1988; *idem*, *The Language Question...*

⁵⁸ *Idem*, *Rusini Karpaccy*, przekł. H. Duć-Fajfer, Toronto 1966.

⁵⁹ Miało to dotyczyć m.in. terytorium ukraińskiego Zakarpacia, słowackiej Preszowszczyzny oraz Łemkowszczyzny, zob. J. Albin, J. Chudy, *op. cit.*, s. 141.

uchwałach ponownie wystąpiono z postulatem uznania własnej odrębności narodowej i przyznania statusu mniejszości narodowych w poszczególnych krajach⁶⁰.

Wielokierunkowa działalność Stowarzyszenia Łemków ma na celu przede wszystkim upowszechnianie i umacnianie łemkowskiej tożsamości narodowej. Dotyczy to zarówno Łemków zamieszkujących ziemie zachodnie Polski, jak i historyczną Łemkowszczyznę. Zinstytucjonalizowana, ponad dwudziestoletnia jego działalność zyskała uznanie i poparcie części społeczności łemkowskiej. Bez wątpienia wpływał na to głoszony przez Stowarzyszenie „[...] program »wybijania się« Łemków na niezależną grupę narodową [który] wychodził naprzeciw jej mającym odległe tradycje dążeniom do zachowania własnej odrębności etniczno-kulturowej”⁶¹. Dążenia te były widoczne w całym powojennym okresie, a swoje ujście mogły znaleźć dopiero wraz z narodzinami demokratycznej Polski.

Świadomość narodowa Łemków uległa zasadniczo samookreśleniu, a cały proces narodotwórczy zakończono. Pojawiająca się niekiedy refleksja nad dylematem narodowościowym wywoływana bywa często przez czynniki zewnętrzne (polskie, ukraińskie), jak i w coraz mniejszym zakresie wewnętrzne (pytanie o to, kim się jest). Rozczepianie się świadomości narodowościowej wśród tej ludności rodzi pytanie o to, kim są dziś Łemkowie. Należy zgodzić się z twierdzeniem Tadeusza A. Olszańskiego, że „[...] są tym za kogo się uważają. To znaczy nie ma powodu, by odmawiać miana narodu tym, którzy za naród łemkowski się uważają – ale także – by kwestionować ukraińskość tych, którzy uważają się za Ukraińców”⁶². Również Antoni Kroh w powyższej kwestii podkreślał, że wszelkie argumenty historyczne, etnograficzne, językowe lub inne mogą mieć jedynie wartość pomocniczą – decyduje tylko i wyłącznie poczucie narodowe jednostki, jej wewnętrzna opcja⁶³. Kwestią najważniejszą w tej problematyce jest pozostawienie Łemkom możliwości swobodnego samookreślenia się oraz wybrania takiej drogi rozwojowej, która będzie zaspokajała całokształt potrzeb życiowych tej ludności. Wszyscy mieszkańcy Łemkowszczyzny mają do niej równe prawa, zarówno „Łemkowie-Łemkowie”, „Łemkowie-Ukraińcy”, prawosławni i grekokatolicy. Jest ona dla nich wspólną „małą ojczyzną”.

Podejmowane przez Łemków indywidualne decyzje w kwestii własnej tożsamości narodowej nie mogą i nie powinny być przedmiotem ocen zewnętrznych. Są one niezbywalnym prawem każdego człowieka. Warto podkreślić, że naród tworzą ludzie, którzy uważają, że należą do tego samego narodu. Jak słusznie skonstatował Norman Davies, „[...] poczucie narodowe jest w gruncie rzeczy kwestią wiary – głębokim przekonaniem dotyczącym tożsamości danej jednostki”⁶⁴.

⁶⁰ Szerzej zob. „Besida” 1993, nr 1-2.

⁶¹ J. Albin, J. Chudy, *op. cit.*, s. 143.

⁶² T.A. Olszański, *Drogi tożsamości Łemków*, „Magury 90”, Warszawa 1990, s. 50.

⁶³ A. Kroh, *Łemkowie*, Nowy Sącz 1990, s. 12.

⁶⁴ N. Davies, *Boże igrzysko. Historia Polski*, t. 2, przekł. E. Tabakowska, Kraków 1992, s. 27.

Na zakończenie chciałbym przytoczyć słowa Ryszarda Brykowskiego: „Pozwólmy więc Łemkom, każdemu Łemkowi z osobna, i w czas pokoju wybrać własną drogę, jakiej pragnie, bo każdy do własnej drogi ma prawo niepodważalne, do wyboru czynionego sercem lub rozumem albo i sercem i rozumem. Nie przysparzajmy nowych krzyży Łemkom”⁶⁵. I z tym jakże humanistycznym przesłaniem należy zwrócić się do tych wszystkich, którzy odmawiają Łemkom prawa do bycia narodem.

Lemko becoming a nation

Abstract

The process of creating the Lemko nation began in the sixteenth century, with the birth of Lemko literature and the development of literary life in the second half of the nineteenth century. Their language and literature alongside the history and culture became the chief drivers of developing the nation. The universal sense of Lemko nationality was in progress as until 1944 in the Lemko homeland (area the Beskid Niski and Sadecki). It was interrupted by the expulsion on grounds of the USSR (1944-1946) and the events associated with the „Wisła” action (1947). Later, due to the threat of identity, national revival among the Lemkos accelerated.

⁶⁵ R. Brykowski, *Krzyże Łemków*, „Tygodnik Powszechny” 1984, nr 41.